

УДК 316.61-053

Алла БОГУШ

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
м. Одеса, Україна*

ДИТИНОЦЕНТРИЗМ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИМІРІ СТОЛІТТЯ

У статті позиціоновано погляди вчених на феномен «дитинство». Схарактеризовано погляди Василя Сухомлинського щодо його розуміння і ставлення до світу дитинства; визначено провідні концепти педагогіки дитинства В. Сухомлинського: любов до дітей; відданість вихователя (вчителя, педагога) дитині, віра в її сили; вміння і необхідність педагога пізнати дитину; охорона дитинства, екологія дитинства. Схарактеризовано дитино центричний підхід як провідний напрям педагогіки дитинства.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, дитинство, дитиноцентризм, дитино центричний підхід, педагогіка дитинства.

Педагогіка, як наукова галузь, зазвичай центрована на феномені «дитинство» – найвідповідальнішому періоді життя людини й подальшому становленні і формуванні національно свідомої особистості, громадянина своєї країни. У свою чергу, «дитинство» є підґрунтям усіх соціально-культурних процесів, які відбуваються в суспільстві, водночас із власною історією походження і розвитку.

Проблема «дитинства» як міждисциплінарна категорія має свою історію становлення і розвитку впродовж багатьох тисячоліть. Зазначимо, що в історичному вимірі феномен «дитинство» розглядався в межах теорії сімейного виховання ще в епоху Відродження (К. Гельвецій, Д. Дідро, Я. А. Коменський, Я. Корчак, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо та ін.)

У вітчизняній педагогіці охорона дитинства та гуманістичний підхід до виховання дітей з раннього віку були в центрі педагогічної думки К. Ушинського, С. Русової, І. Сікорського, В. Сухомлинського та ін. Не обійшли увагою проблему дитинства і психологи (Л. Виготський, П. Блонський, В. Зеньковський, В. Зінченко, В. Котирло та ін.).

Проблема дитинства як наукова категорія на сучасному етапі була предметом багатьох досліджень в Україні (В. Андрющенко, І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, І. Загарницька, О. Квас, В. Кремень, В. Лутай та ін.), так і зарубіжних учених (Б. Абраменкова, Г. Абрамова, Ф. Арієс, Ш. Амонашвілі, В. Кудрявцев, Д. Ельконін, Е. Кей, І. Кон, М. Мід, Д. Фельдштейн, С. Щеглова та ін.).

Отже, дослідження проблеми дитинства має міждисциплінарний характер, який об'єднує різні підходи, напрями, концепції, моделі, методики і технології.

Звернімося до науково-педагогічного трактування феномена «дитинство». Упродовж багатьох віків поняття «дитинство» не мало свого змістового визначення, а дитина розглядалась як «недоросла» людина, ще «недозріла», «дитячий вік», «простолюдина», а дитинство розглядалось як один із періодів становлення і розвитку справжньої людини.

І тільки на початку ХХ ст. у межах «наукового виховання» (Януш Корчак, Марія Монтессорі, Овідій Декролі, Семстен Френе, Елена Кей, Софія Русова та ін.) усталився науковий погляд на виховання і розвиток дитини. Дитина, за словами О. Квас, набула рис людяності, отримавши право бути тим, ким є, право на повагу до себе [4, 17]. Отже, «педагогіка нового виховання» відкрила науковому світу новий погляд на дитину та феномен «дитинство», яке й почало досліджуватися науковцями різних наукових напрямів у різноманітних аспектах.

Зазначимо, що першою ластівкою щодо зміни поглядів на дитинство, була книга Елени Кей «Століття дитини», що була опублікована на початку ХХ ст., у 1900 р., яку в науково-соціологічних колах називали «Маніфестом дитинства», що проголошував самоцінність, самобутність і унікальність дитини, вільної її від влади дорослих, розвиток гармонійної особистості, з урахуванням її інтересів і цінностей, формування різних видів компетенцій та основ життєвої компетенції [4]. Елена Кей відома шведська письменниця, громадський діяч, лідер жіночого руху і відомий педагог виголосила засновничий принцип «нової педагогіки виховання», виходячи від дитини [4; 5], тобто, на її думку, у вихованні дитини потрібно керуватися не суспільними вимогами, а

індивідуальними інтересами дитини задля її всебічного розвитку [4, 113], що засвідчує прихильність Е. Кей до теорії вільного виховання дітей. Книга Е. Кей була перекладена майже на всі європейські мови і набула широкої популярності.

Особливо активізувалося дослідження «дитинства» у другій половині ХХ ст., саме в цей час проблема дитинства виходить на перший план [4].

Найвидатнішою постаттю, яскравою зіркою в царині педагогічної науки в багатовимірному феномені «дитинство» став український педагог, практик, учений Василь Олександрович Сухомлинський, століття якого з дня народження святкує вся світова педагогічна наука і практика. У В. Сухомлинського було своє бачення дитинства. Педагог був центрований на Світі дитинства, яке він називав «особливим, ні з чим незрівняним» [9, 8]. Адже дитинство – це ціла самостійна країна, як б сказала «імперія», це «особливий дитячий світ, який образно назвав В. Сухомлинський «Казковим палацем», у якому діти живуть своїм дитячим життям, своїм поняттям про Добро і Зло, Честь і Безчестя, про людську гідність. У дітей свої критерії краси, в них своє вимірювання часу: в роки дитинства день виявляється роком, а рік вічністю» [9, 8].

Вдумливий педагог Василь Сухомлинський, писав: «Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому Дитинство, я завжди вважав за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною. Тільки за такої умови діти не дивитимуться на вас, як на людину, яка випадково проникла за брами їхнього казкового життя, як вартового, що охороняє цей світ, охоронця, якому байдуже, що робиться там, усередині цього світу» [8, 32].

Гортаючи сторінки педагогічної спадщини В. Сухомлинського, можна виокремити стрижневі концепти його «педагогіки дитинства». Найвагомим з них, на нашу думку, є **концепт безмежної любові** до дітей, яка приносить щастя тим, хто їх виховує і навчає.

Проілюструємо це прикладом відповіді педагога на запитання: «Що було найголовнішим у моєму житті? – Без вагань відповідаю: любов до дітей» [8, 31]. І далі продовжує: «якби редактор порадив дати якийсь інший заголовок цій праці, я б назвав її «Як я люблю дітей» [8, 31]. На запитання: «Що таке щастя?» відповідь знаходимо в таких його словах: «33 роки безвизної роботи в сільській школі були для мене великим і ні з чим незрівняним щастям» [9, 7].

Другий концепт – **відданість педагога** (вчителя, вихователя) дітям. Звернення директора школи і вченого до тих, хто «трудиться в школі

сьогодні, і тих, хто прийде до школи після нас» [9, 7]. Не забувати, що крім програм, уроків, є учні і педагог із його знаннями, але є й така річ, як серце вчителя – живої людини, яка побатьківськи, по-материнськи переймається кожним кроком, кожним вчинком, кожною зміною в погляді, в словах дитини, тобто педагог закликав вихователів відчувати дитину своїм серцем.

Вважаємо концептуальними у цьому відношенні слова В. Сухомлинського: «Я зрозумів, щоб стати справжнім вихователем для дітей, треба віддавати їм своє серце» [9, 4]. І він його віддав: «Я присвятив своє життя дітям і після тривалих роздумів назвав свою працю «Серце віддаю дітям», уважаючи, що маю на це право» [9, 7]. Його педагогічним кредо було: «Любов і віра в дитину як фундамент педагогічного оптимізму вчителя». Невіру в учня педагог називав страшною раковою пухлиною недоброчливості [9, 37].

Наступний концепт педагогіки дитинства В. Сухомлинського – це вміння педагога пізнати дитину, вивчити її індивідуально-психологічні особливості, інтереси, нахили, здібності. Виховання, за його словами, це насамперед *дитинознавство*, без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, переконаний учений – немає виховання [9, 13].

Не міг оминати В. Сухомлинський і питання охорони і збереження здоров'я дитини, тобто – **екологію дитинства**, яку образно передає у таких словах: «Клітини дитячого мозку настільки ніжні, настільки чутливо реагують на об'єкти сприймання, що нормально працювати вони можуть лише за умови, коли вони їх можуть побачити, почути, доторкнутися до них» [9, 34].

Педагог закликав вихователів, учителів повсякденно вправляти дітей в активній пізнавальній діяльності в доквіллі на лоні природи, тим самим «забезпечувати дітям емоційну насиченість сприйняття доквілля» [9, 45].

Екологія здоров'я дітей розкрита в низці його праць, як-от: «Праця як зміцнення здоров'я», «Здоров'я і духовне життя школярів», «Природа – джерело здоров'я», «Ми живемо в саду здоров'я» та ін.

Концептуальні положення розробленої В. Сухомлинським педагогіки дитинства в 50^х – 70^х роках ХХ століття стали засадничими для подальших досліджень як у вітчизняній (В. Андрющенко, І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, І. Загарницька, І. Зязюн, О. Квас, В. Кремень, С. Курінна, В. Лутай, Л. Обухова та ін.), так і в зарубіжній педагогічній науці (В. Абраменкова, Г. Абрамова, Ш. Амонашвілі, Д. Ельконін, І. Кон, В. Кудрявцев, М. Мід, Д. Фельдштейн, С. Щеглова та ін.).

Соціологи (А. Арієс, Ф. Боас, М. Мід, Е. Еріксон та ін.) розглядають дитинство як частину соціуму з урахуванням еволюції способів виробництва, вікову та статеву стратифікацію, типи родин, систему міжособистісних відносин, загально визнані соціокультурні цінності.

Зазначимо, що вчені одностайні в тому, що світ дитинства та його розуміння змінюються водночас зі зміною соціокультурного контексту суспільства, еволюцією способів виробництва, ціннісних орієнтацій культури. Отже, дитинство можна розглядати як соціокультурний прошарок суспільства із властивими йому віковими і психофізичними особливостями, власними інтересами і поглядами, своїм баченням картини світу.

Д. Фельдштейн окреслив характеристику дитинства як особливого явища соціуму в таких напрямках: індивідуальному, узагальненому, функціональному і змістовому [10]. Індивідуальний напрям розглядає дитинство як усталену послідовність актів дорослішання зростаючої людини; заузагальненим напрямом – це сукупність дітей різного віку, що складають «дорослий контингент суспільства». Функціональний напрям розглядає дитинство як об'єктивно необхідний стан у динамічній системі суспільства, стан процесу дозрівання підростаючого покоління, а отже, підготовки до відтворення майбутнього суспільства. У змістовому напрямі дитинство розглядають як процес постійного фізичного зростання, набуття психічних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії всіх відносин у цьому просторі, визначення в ньому себе, власної самоорганізації, що відбувається в контактах дитини з дорослими та іншими дітьми, які постійно розширюються та ускладнюються, з дорослим суспільством у цілому [10, 74]. За Д. Фельдштейном, дитинство це особлива форма вияву, особливий стан соціального розвитку, коли біологічні закономірності, пов'язані з віковими змінами дитини, значною мірою виявляють свою дію і водночас підпорядковуються своїм діям [10].

Інші погляди на дитинство, його сутність у сучасних філософів (І. Загарницька, О. Квас, С. Щеглова та ін.). За І. Загарницькою, дитинство це складний і багатовимірний феномен, опосередкований багатьма соціокультурними чинниками, а дитина виступає не тільки черговим елементом, що утворюють разом з іншими картину світу, а й активним учасником усіх соціальних і природних процесів [3, 10]. Учена визначає дитинство як етап становлення людини, складний феномен, в основі якого лежить синтез і взаємодія біологічного (природного) та соціального складників, їх інтенсивний розвиток у формі зростання організ-

му і формування вищих психічних функцій дитини [3, с. 90]; цілісний інтегративний соціокультурний просторово-часовий феномен, період становлення та соціалізації особистості людини (від народження до 18 років) [3, 280].

Дитинство, за словами О. Квас, сьогодні можна окреслити концептом дітей як соціально-компетентнісних особистостей, які функціонують у межах певної субкультури, є активним суб'єктами саморозвитку в умовах взаємовідносин «дорослі-діти, що підлягають постійним змінам» [4, 55].

Подальший розвиток педагогіки дитинства В. Сухомлинського відбувся на початку XXI ст. у виокремленні нової дослідницької парадигми – дитиноцентричного підходу, який, за словами В. Кременя, повинен бути «визначальним при проведенні будь-яких змін в освіті, але не як увага до дитини як такої абстрактної, узагальненої, а як до конкретної дитини з її сутнісними характеристиками на всіх етапах освітньої діяльності від дошкілля до університету» [6, 22]. У цьому зв'язку необхідно якомога більше наблизити навчання і виховання дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини [6, 22]. О. Квас під дитиноцентризмом розуміє особистісноорієнтовану модель виховання дитини, призначення якої – розширити її можливий життєвий шлях та саморозвиток на засадах гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів задля формування у неї основ життєвої компетентності [4, 33]. На переконання О. Квас, дитиноцентризм досліджує не тільки дитину, але і світ, у якому вона живе, тобто життєвий простір дитини, закономірності і дії людей, які зосереджують життєву активність на невеликому просторовому відрізку (місто, село, вулиця, домівка тощо) [4, 35].

Реалізація дитиноцентричного підходу в дошкільній освіті передбачає визнання дитини центральною фігурою освітньо-вихованого процесу, який розглядається не тільки як передання пасивній дитині знань, умінь і навичок, а як залучення дітей до активної самостійної пізнавально-дослідницької діяльності, створення умов для розвитку в дітей логічного мислення і стимулювання їхньої творчої діяльності.

За дитиноцентричним підходом дитина розглядається суверенною особистістю з її власною гідністю, що вимагає суттєвої зміни моделі розвитку, виховання і навчання її у ЗДО. Саме за дитиноцентричним підходом розроблено новий варіант БКДО – державний стандарт дошкільної освіти, в якому визначено специфіку, унікальність і самоцінність дошкільного дитинства. Визначено і провідні базові якісні особливості випускника

ЗДО, його психічні новоутворення, яких дитина повинна набути до кінця дошкільного віку, а саме: довільність і самостійність поведінки, компетентність, креативність, категоріальне сприймання довкілля, відповідальність, безпека і свобода поведінки, розвиток творчої уяви, образного мислення і мовлення, самосвідомість особистості, здатність до самооцінки і самоконтролю, поява етичних інстанцій, супідрядних мотивів тощо.

Зауважимо, що з означеними якісними психічними новоутвореннями, з одного боку, пов'язується унікальність і своєрідність дошкільного дитинства, а з другого – психологічні досягнення дошкільника розглядаються як проміжна ланка сходження дитини на нову соціально-вікову сходинку дорослого життя, її переходу в нову соціальну позицію шкільного життя – позицію школяра.

Реалізація дитиноцентричного підходу в освітньо-виховній роботі з дітьми у XXI столітті можлива тільки за наявності принципів гуманістичної парадигми навчання і виховання «центрованої на світі дитинства», тобто за умови дитиноцентричного підходу, який передбачає реалізацію низки гуманістичних особистісно зорієнтованих принципів (Л. Обухова, Р. Овчарова, В. Кудрявцев, Д. Фельдштейн). З-поміж них: принцип рівності – світ дитинства і світ дорослих є повністю рівноправними частинами людського світу, їхні «переваги» і «недоліки» гармонійно доповнюють один одного; принцип біологізму – світ дитинства і світ дорослих є рівноправними учасниками спілкування, обміну думками, мовленнєвої взаємодії, з урахуванням пропозицій і думки кожного мовця, учасника спілкування; дає можливість кожному

партнерові самовиразитись у спілкуванні, забезпечує суб'єкт – суб'єктний принцип взаємодії педагога і дітей, персоніфіковану відкриту манеру спілкування; принцип співіснування – світ дитинства і світ дорослих повинні підтримувати взаємний суверенітет: діти не повинні страждати від дій дорослих, якими б не були мотиви цих дій; принцип свободи – світ дорослих повинен вилучити всі види контролю над світом дитинства (окрім збереження життя та здоров'я), надати світу дитинства можливість обирати свій шлях; принцип співрозвитку – розвиток світу дитинства є паралельним процесом розвитку світу дорослих, мета розвитку людини – гармонізація зовнішнього та внутрішнього «Я» є метою розвитку; принцип єдності – світ дитинства і дорослих не створюють двох розподілених світів, що мають межі переходу, вони складають єдиний світ людей; принцип прийняття – кожному людину (дитину) інші повинні приймати такою, якою вона є, безвідносно до норм, оцінок дорослості та дитячості (В. Абраменкова, В. Кудрявцев, Д. Фельдштейн).

Завершити виклад поглядів В. Сухомлинського на проблему дитинства та його подальший розвиток можна таким рефреном – пам'яткою майбутнім поколінням педагогів: «дитинство – найвідповідальніший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє яскраве, самобутнє, неповторне життя. Вчений зазначає, що від того, яким було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з довілля, від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк» [9, 15].

Список використаних джерел

1. Арнес Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке / Ф. Арнес, пер. Я. Ю. Старцев, В. А. Баинцев. – Екатеринбург: Из-во Урал. ун-та, 1999.
2. Богуш А. М. Дитинство в сучасному освітньому просторі / А. М. Богуш // Країна дошкільця. – 2014. – №1/3. – с. 3-7
3. Загарницька І. Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз: Монографія / І. Загарницька. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011.
4. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект. Монографія / Олена Квас. – Дрогобич, ДДПУ ім. І. Франка, – 300 с.
5. Кей Э. Век ребенка / Э. Кей, пер. Ю. И. Айхенвальда. – М.: Д. М. Ефимов, 1905
6. Кремень В. Про дитиноцентризм або чому освіта України потребує структурних змін / В. Кремень // Щоденна всеукраїнська газета «День». – 2009. – № 210, 19 листопада.
7. Кудрявцев В. Т. Психология развития человека / Т. В. Кудрявцев. – Педцентр «Эксперимент», ч.1. – Рига, 1999.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – Науково-популярне видання «Акта», 2012.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 томах. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1997.
10. Фельдштейн Д. И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития / Д. И. Дельдштейн // Вопросы психологии. – 1998 – №5.

References

1. Arnes F. Rebenok i semeynaya zhizn pri starom poryadke [Child and family life under the old order]. Ekaterinburg: Iz-vo Ural.un-ta, 1999. [in Russian]
2. Bogush A. M. Ditinstvo v suchasnomu osvithnomu prostori [Childhood in the Modern Educational Space]. Kraina doshkillya. – 2014. – #1/3. – 3-7 p. [in Ukrainian]
3. Zagarnitska I. Fenomen dyuinstva: filosofovsko-sotsiologichniy analiz: Monografia [Phenomenon of childhood: philosophic-sociological analysis]. K.: Vid-vo NPU Imeni M. P. Dragomanova, 2011. [in Ukrainian]

4. Kvas O. Ditinotsentrizm u naukah pro viovannya: Istorichniy aspekt. Monografiya. [Child-centeredness in the education of education: the historical aspect]. Drohobich, DDPU Im. I. Franka, – 300 p. [in Ukrainian]
5. Key E. Vekrebenka [Verebenka]. M.: D. M. Efimov, 1905 [in Ukrainian]
6. Kremen V. Pro ditinotsentrizm abo chomu osvita Ukrainy potrebuye strukturnih zmin [About childhood centerdness or why education of Ukraine needs structural changes]. Schodenna vseukraYinska gazeta «Den». 2009. # 210. [in Ukrainian]
7. Kudryavtsev V. T. Psihologiya razvitiya cheloveka. [Psychology of human development]. Ped.tsentr «Eksperiment», ch.1. – Riga, 1999. [in Russian]
8. Suhoslinskiy V. O. Sertse viddayu ditiam [Psychology of human development]. Naukovo-populyarne vidannya «Akta», 2012. [in Ukrainian]
9. Suhomlinskiy V. O. Vibrani tvory u 5 tomah. [Selected works in 5 volumes] – Т. 3. – К.: Rad. shk., 1997. [in Ukrainian]
10. Feldshteyn D. I. Detstvo kak sotsialno-psihologicheskii fenomen i osoboe sostoyanie razvitiya. [Childhood as a socio-psychological phenomenon and a special state of development] Voprosyi psihologii. – 1998 – #5. [in Russian]

Алла Богуш. Дитиноцентризм Василя Сухомлинського в педагогічному вимірі століття

В статті представлено погляди учених на проблему «дитинства» в історичному вимірі. Охарактеризовано погляд Василя Сухомлинського і його розуміння феномена «дитинства». Визначено головні поняття педагогіки дитинства В. Сухомлинського: любов до дітей, преданість педагога дітям, віра в їх сили; вміння і необхідність педагога в вивченні і пізнанні дитини; захист дитинства, екологія дитинства. Охарактеризовано дитиноцентричний підхід як головний напрям педагогіки дитинства.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, дитинство, дитиноцентризм, дитиноцентричний підхід, педагогіка дитинства.

Alla Bogush. Vasily Sukhomlinsky Childcenterdness in the pedagogical dimension of the century

The article presents the views of foreign and Ukrainian scientists on the essence of the concept of "childhood" in the historical dimension from the twentieth to the nineteenth century. It was emphasized that childhood is the most crucial period of a person's life, it is the basis of all sociocultural processes in society and has its own history of origin and development; childhood is the interdisciplinary category of its study.

Childhood as a scientific category was originated in the early twentieth century with a book by E. Kay "The Age of a Child", which was called the "Manifest of a Child". In the second half of the twentieth century Vasili Sukhomlinsky developed the "pedagogy of childhood". The leading concepts of the "pedagogy of childhood" by V. Sukhomlinsky are defined and characterized: unlimited love for children; devotion to children and faith in their strengths; study and knowledge of the child, the protection of childhood, the ecology of childhood. The concepts of childhood pedagogy which were developed by the scientist became fundamental for further research of this problem. Modern researchers consider childhood as a sociocultural stratum of society with its inherent age and psychophysical features, personal interests and attitudes, and their vision of a picture of the world. In the 21st century, a child has distinguished a centric approach to the upbringing and education of children: a personality-oriented model, the purpose of which is to expand the life course of a child and his self-development on humanitarian principles, the formation of a value system and the foundations of life competence as a sovereign personality. Childcenterdness is characterized as the leading direction of pedagogy of childhood.

Keywords: Vasili Sukhomlinsky, childhood, childcenterdness, child centric approach, pedagogy of childhood.